

IRUÑERRIKO ETA INGURUKO IBARRETAKO EUSKARAREN GAINEAN

Iruñea, 2000-IX-29

*Patxi Salaberri Zaratiegi,
euskaltzain urgazlea eta Onomastika batzordekidea*

0. Sarrera

Gaur aurkezten dugun lan hau Iruñeko Udalak *Iruña eta euskara* izenpean 1995eko abenduan antolatu jardunaldietarako prestatu genuen lanaren ume da, alegia, nafar hiriburuko euskara nolakoa ote zen zehaztu nahian jardunaldi haietarako egindako sistematizazio saioaren ondorioa.

Saio hura burutzeko esku artean genituen Iruñeko eta inguruetako liburu, testu, eta datuak —horietako franko bederen— aztertu genituen, ikusten ziren ezaugarri komunak eta toki batetik bestera, zendea edo ibar batetik bestera agertzen ziren desberdintasunak zehazte aldera.

Hizkuntza gertakarien arteko mugak azaltzen hasi aitzinetik, ohar batzuk egin nahi ditugu, hemen agertuko direnak «cum mica salis» hartu behar direla adierazteko. Izan ere, aintzat hartu ditugun idazleen lanak —liburuak—, hots, Muzkiko Elizalderen *Apezendaco dotrina christiana uscaras*, Beriainen *Tratado de Como se ha de oyr missa* eta *Dotrina christioarena euscaras* eta Elkanoko Lizarragaren lan ugariak (bibliografian ageri direnak) literaturaren, nolabaiteko literaturaren barrukotzat jo behar dira, azalari dagokionez bai behintzat, Muzkin, Utergan edo Elkanon arruntak ziren hainbat gertakari —fonetiko bereziki (ikus Salaberri, 1994)— alde bat uzten dituztelako, beren lanei goragoko maila bat ematearren, zalantzarik gabe.

Konparaziorako, Elizalderen lanean ez da sekulan agertzen Muzkin indartsua zen goiko bokalen ondoko $a > e$ hersketa (cf. Lekuonak karrikaratutako herri horretako testuak [Lekuona, 1973]; Ikus gerok egindako alderaketa, in Salaberri, 1994). Beriainen liburuan, bestalde, beti **j-** dago ([x] itxuren arabera) noizbehinkako **I-** batzuk alde bat uzten baditugu (hauek ere [x]-ren ordezkatzaille dira, ordea), Utergan, zenbait hitzetan behinik behin, hasierako [j], Iruñerri osoan bezala, [∞s] ebakitzen zela baldin badakigu ere (ikus P. Ondarrak 1980an argitara emandako herri honetako katixima). Aieka honetatik Utergako euskara ibar bereko (Itzarreibarko) Garesko hizkeratik urruntzen bide zen, herri hartako katiximako euskara dirudien bezala —Patxi Ondarrak horrela uste du— bertakoa bazen bederen.

Bestelako testuak (erlijio testuak dira gutiz gehienetan) euskara herri-koiaigoan idatzirik ohi daude, baina horrelakoetan ere badirudi egileak batzuetan gorago aipatu idazleek zuten nahi hura bera —herri hizkera soila baino zerbait jasoagoa moldatzea, alegia— izan zutela.

Iñaki Camino dialektologo ezagunak lan zeharo interesgarria apailatu du Goñerriko hizkeraren inguruan (Camino, 1999), baina donostiar ikertzailearen lana ez da alderdi horretara edo Kokoerrira mugatzen: inguruko ibarrak ere aztertzen ditu, hauetako euskara aldameneko haranetako hizkera orain desgertuarekin eta gaurdaino euskaldun iraun duten Ergoienerrikoarekin eta Arantz aldekoarekin erkatuz. Jakina, hauen ondoan dagoen Arakil ere solasgai hartzen du, bai eta ere berak hain ongi ezagutzen duen Nafarroako Pirinioetako alderdia, Aezkoatik Eguesibarreraino, Artzibar, Erroibar eta Esteribar tarteko direla. Iristen duen ondorioetako bat da Eguesibarko euskara, Lizarragak ibiltzen duena, Artzibarkoaren arrunt irudia zela. Hau bateratsu dator, aldaketaxo batzuk badaude ere, ikertzaile honek berak doktorego tesian atera zuen ondorioarekin, alegia, Aezkoako euskara Artzibarkoarekin eta Eguesibarkoarekin lotu behar delako ustearekin (ikus 1997: 277-296, 287 bereziki).

Bestalde, Orreaga Ibarra irakasleak bere tesian (1995b) eta lehenagoko (1995) eta geroagoko beste lan batzuetan (1995b, 1997, 1998, 2000) Basaburu, Ultzama, Anue, Imotz, Atetz, Esteribar eta Erroibarko euskara ikertu du, hots, Iruñerriarekin edo Iruñerri ondoko ibarrekin mugatzen duten haranetako hizkera. Ultzamako euskara Izagirrek aztertu zuen, orain hogeita bost urte (1966).

Irizar langileak datu interesgarri anitz biltzen ditu, aditzaren inguruan bereziki, 1981eko eta 1992ko bere liburuetan. A. M. Etxaidek ere (1989) hainbat herritako datuak bildu ditu, hiztegiaren arlokoak gehienbat, Iruñerriatik hurbil dauden Esteribar, Anue, Ultzama, Atetz eta Imozkoak, besteak beste. R. M. Pagolaren 1992ko lanean Goldaratz, Beuntza, Beramendi, Larraintzar eta abaretako datuak jasotzen dira.

Nafarroako leku anitzetako euskara zaharraren azterketarako J. M. Sarstegiren *Euskal testu zaharrak* (1987) bilduma ezin baztertzekoa da, gure lanerako bereziki Bonapartez geroztik orainsu arte Hegoaldeko goi-nafarrera deitu izan den euskalkian (1) idatzitakoak. Ikertzaile beraren beste anitz lan ere arrunt interesgarri suertatzen zaizkigu, Nafarroako testu zaharrak bildu eta ukitzen dituztenak: “Ultzamako euskal testu argitaragabeak” (1995), “Olai-barko euskal bertso papera” (2000)... eta abar (ikus bibliografia).

Kokoerritik ez hagitz urruti dagoen Sakanerriko euskara oraino bizirik dugu eta, beraz, datuak lortzea irispidean da. Gainera, Damaso Intzaren as-

---

(1) Euskalkien sailkapen berrirako ezinbestekoak dira Camino (1995 eta 1997), Ibarra (1995a eta 1995b) eta Zuazoren lanak (1995, 1998, 2000). Azentuan oinarritutako sailkapenerako Mitxelena (1988 [1957-1958], 1990 [1961]), Txillardegi (1984), Hualde (1995, 1997) eta Gaminde (1998) ikus daitezke.

paldiko artikulua dugu (1922), Izagirreraren beranduagokoa (1967) eta hondarreko urteotako lanak: batzuk dialektologia arlokotzat (Solís, 1993; Zuazo, 1995; Maiz & Mundiñano, 1998; Erdozia, 2000, 2000b) har ditzakegu, beste batzuk oro har literaturaren barrenekotzat eman daitezke (Bidador, 2000), eta beste batzuk, buruenik, ez genituzke ez multzo batean ez bestean sartuko, baina alderdi horretako euskara ezagutzen laguntzen digute (Karasatorre & Erdozia & Ulaiar, 1991). Testu zaharrak ere badira (cf. Satrustegi, 1999).

Euskal dialektologian argitu beharreko puntu ilunenetako bat, gure irudiz, Nafarroako hiriburuko euskararen nolakoa da, nolako zehatza erran nahi dugu, bestela bai baitakigu guti goiti-beheiti Iruñeko hizkerak nolakoa izan behar zuen. Zorionez hor dugu Joanes Amenduxeko iruinsemeak XVI. mendean idatzizuen olerki labur-polita, bai eta, orobat, «Independentziako Gerra» deitu izan denean frantses militarrek eragindako, idatzarazitako «Espoz eta Mina» gerrillariaren kontrako “bandoak”, orain urte mordoaxka bat (1974: 145-150) Aingeru Irigaraik argitarara eman zituenak.

Zorigaitzez, Amenduxen olerkia zaharregia da nafar hiriburuko azken mendeotako hizkeraren berri zehatza jakiteko, eta bandoen egilea nor izan zen ez dakigu, ez eta iruindarra zen ere, nafarra zela eta nafarreraz egiten zuela garbi dagoen arren.

Hiriburuko toponimiaren azterketak (ikus Jimeno Jurío & Salaberri, 1994) nolabaiteko laguntza ematen digu zenbait puntu hobeki ezagutzeko (cf., erraterako, *dinda* izenak Iruñean zuen erabilera itxuraz zabala: *Urradinda*, *Zakudinda*, *Dindatxikia* edo *Langinobraria*-n dugun *langin* ‘langilea’ hitza, Elkanokoak ere erabiltzen duena), baina, ohi bezala, laguntza hori murrizta da eta bestelako iturririk —testurik, alegia— ez bagenu «euskaldunen hiri buruzagi» euskarak gordean iraunen luke, hein handi batez.

Eskualde hau dialektologiaren aldetik biziki garrantzizkoa dela dudarik ez dago. Zilegi begiku hona Iñaki Caminoren hitzak ekartzea (1999: 14):

Gure iritzian, Nafarroako hizkerak neurri batean bederen banatzen dituzten ezaugarri batzuk Iruñetik biziki hurbil iragaten dira: ikusi besterik ez dago Oltzako hizkeratik Eguesibarkora badela alde, nahiz orografiaren eta distantziaren aldetik honetarako arrazoi nabarmenik ez dagoen; bien artean, gainera, teorian bederen homogeneizatzaile lana bete lezakeen Nafarroako hiriburua dago. Pentsa liteke, bestalde, Iruñeko edo Iruñerriko euskararen barrenean ere aldeak zeudela gune batetik bestera (...)

Iruñerriko euskara aztertzeo garrantzi handikoak dira, inolako zalantzarik gabe, iragan mendean Bonaparte printzeak Elkanon, Garesen, Oltzan eta Goñin bildu eta orain urte batzuk FLV-en Patxi Ondarra euskaltzainak (1982) karrikaratutako datuak, bestela ezagutuko ez genituzkeenak direlako batetik (Gareskoak partikulazki), garai berekoak, sinkronia berekoak direlako bigarrenik, eta irudi duenez tokian tokiko ohiko euskara islatzen dutelako azkenik.

Printzeak aipatu herri horietako euskarara itzularazitako testuak ere, orain urte batzuk (1991n) Euskaltzaindiak argitara emandako Bonaparteren *Opera Omnia Vasconice*-n azaltzen direnak, hagitz baliagarriak dira inguru honetako hizkera ezagutzeko.

A. Irigaraiak (1974: 67-69) biltzen duen Zildotz herrixkako 1773ko udal agiria ere garrantzi handikoa da, bere laburrean, Ezkabarteko euskararen azterketarako. Honi esker badakigu haran honetako euskarak, ekialdeko herrietako bederik. Elkanokoarekin amankomuneko ezaugarri batzuk bazituela, uste izatekoa zen bezala, baina aldeak ere ez direla gutxi. Iruñe ondoko haran horretako (Ezkabarteko) hizkeraren berri izateko ezinbestekoak dira, aipatuez lekora, Koldo Artolak Anozko azken euskaldunaren ahotik bildutako datuak (1985) eta Pedro Díez de Ultzurrunek (1960) argitaratutako Makirriaingo dotrina.

Nolanahi ere, azken urteotan kaleratu diren testu zaharrek huts larria dute, Iñaki Caminok Goñerriko testuez ari delarik bere lanaren atarikoan dioen bezala, usu ez baitakigu xuxen nor zen idazlea ez eta non eta noiz idatzi zituen ere. Edo idazlea zein den jakin arren batzuetan ez dakigu izkribu horiek aurkitu diren herrietako euskaraz idatzirik dauden ala ez.

Txulapain aldean, bestalde, euskara orain dela gutxi iraungi da, eta badira bertako euskara nolakoa zen erakusten diguten grabaketak eta hauetatik abiatuak osatutako egunkariko artikuluak. Alderdi honetarako, Olluibarko eta Goñerriko datu batzuk *Erizkizundi Irukoitza*-n (Euskaltzaindia, 1984) biltzen dira, zenbaitetan datu horien erabateko fidagarritasunaz duda egiteko aski arrazoi izanagatik. Artolaren datuak ere (1992) garrantzi handikoak dira haran honetako euskararen berri jakiteko; hemen, gainera, egun biltzerik ez legokeen Arakil, Odieta, Olaibar, Esteribar, Erroibar eta Artzibarko datu interesgarri anitz jasotzen ditu egileak. Damaso Intzak (1974) egindako esacra zaharren bilduma ere munta handikoa da, bertan Atetz, Anue, Odieta, Itza, Txulapain eta bestetako datuak biltzen direlako, besteak beste.

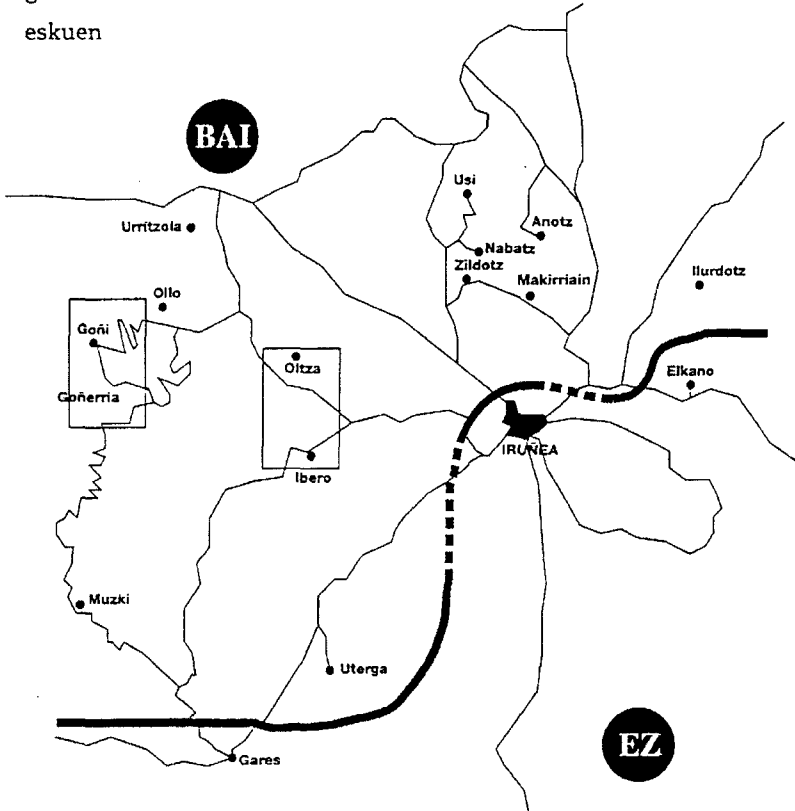
Iruñerriatik mendebaldera dauden ibarretako euskara aztertzeo aipaturikako Garesko materialak ditugu, Beriainen lanak æXVII. mendekoak dira hauek, alabainæ, Utergako katixima, Muzkiko testuak, Elizalderen dotrina eta Satrustegik karrikatutako testu zaharrak æzkon-formulak dira batzuk, lekuan lekuko hizkera islatzen ez dutenakæ. Gerok (Salaberri, 1998) Arabako mugako ibarretako hizkeraren argitasun batzuk eman ditugu, bertako toponimian aurkitzen ditugun ezaugarri dialektalez baliaturik (Arabako euskararen inguruan Knörr [1998] eta Zuazo [1989, 1999] ikus daitezke).

Orain Iruñerriko euskararen ezaugarri batzuk aipatuko ditugu, denak herri guztietakoak ez badira ere. Ikus daitekeenez helburu didaktikoak isoglosak —fonetikoak eta morfologikoak gehienbat— erabiltzera eraman gaitu, nahiz ongi dakigun hauek, maizkara, hizkuntza errealitatea ez dutela ongi erakusten (gai honetaz ikus Chambers eta Trudgill, 1994: 139 eta hurr.).

1

a > e hersketa

Lotsagarrie
gauze
eskuen

2

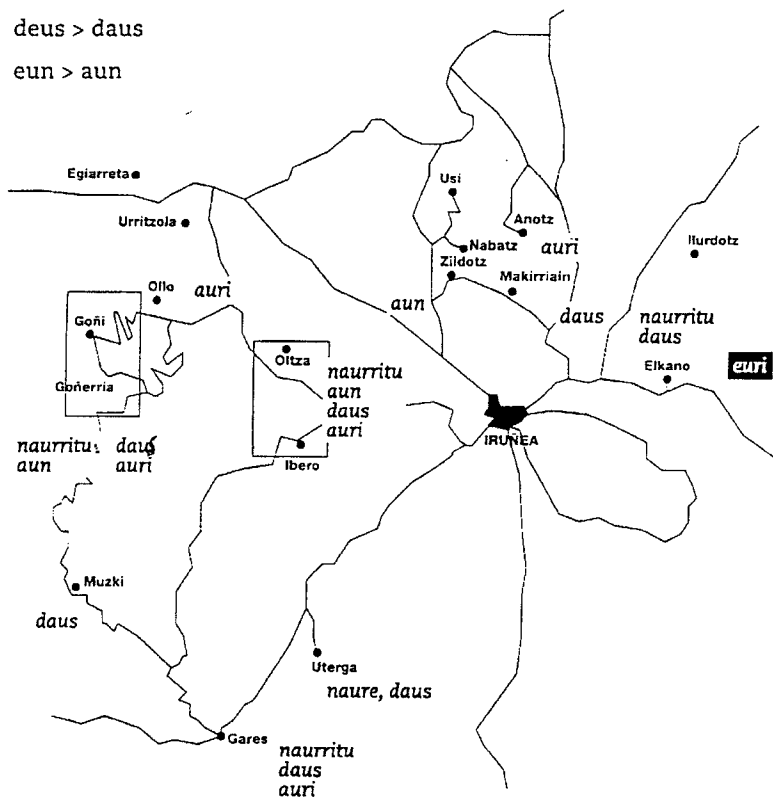
eu > au

neurritu > naurritu

euri > auri

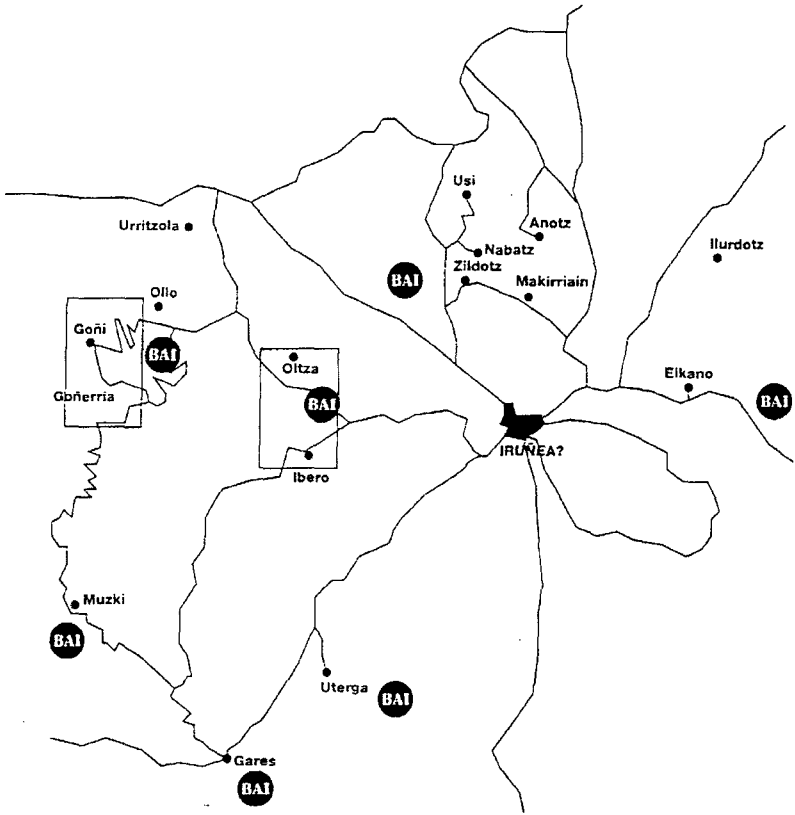
deus > daus

eun > aun

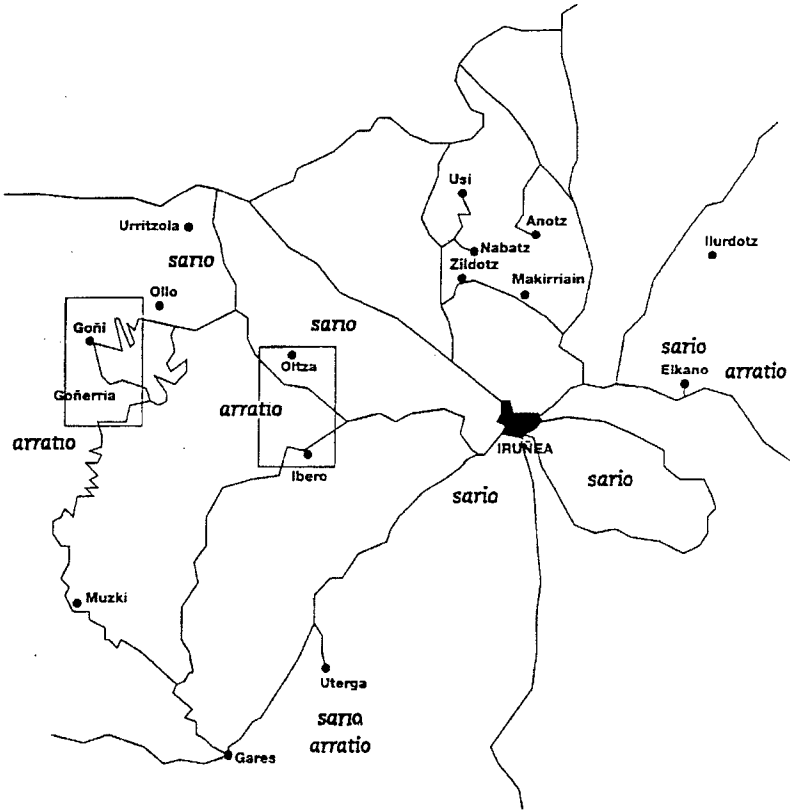
3

Sinkopa: atera > atra, oberena > obrena

Arratoi > arratio, arrazoi > arrazio,

saroi > sario

5

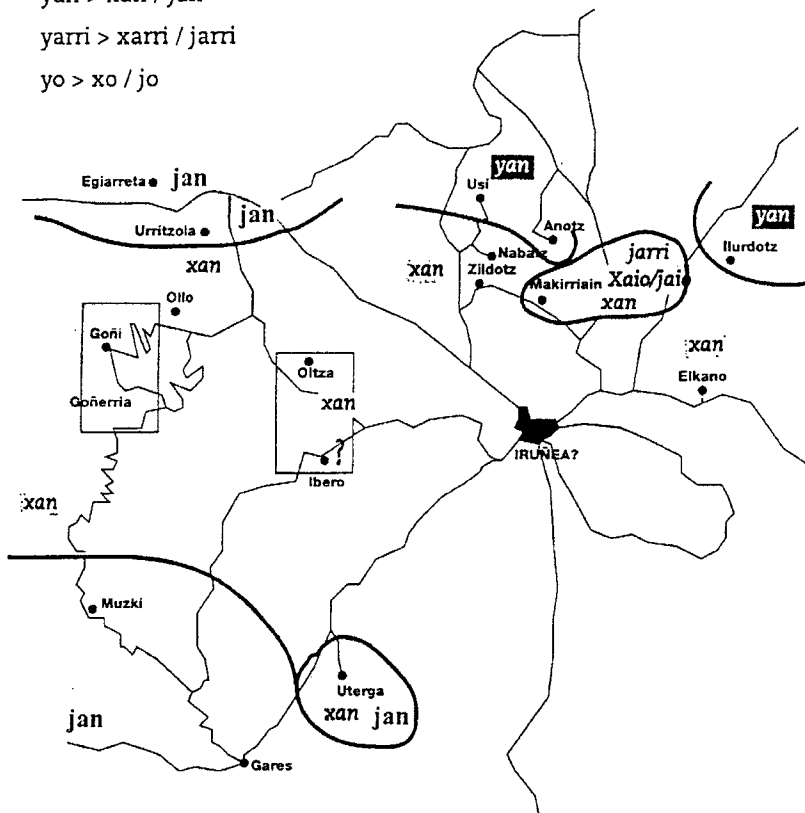
Hitz hasierako [j]-en tratamendua

yai > xai / jai

yan > xan / jan

yarri > xarri / jarri

yo > xo / jo

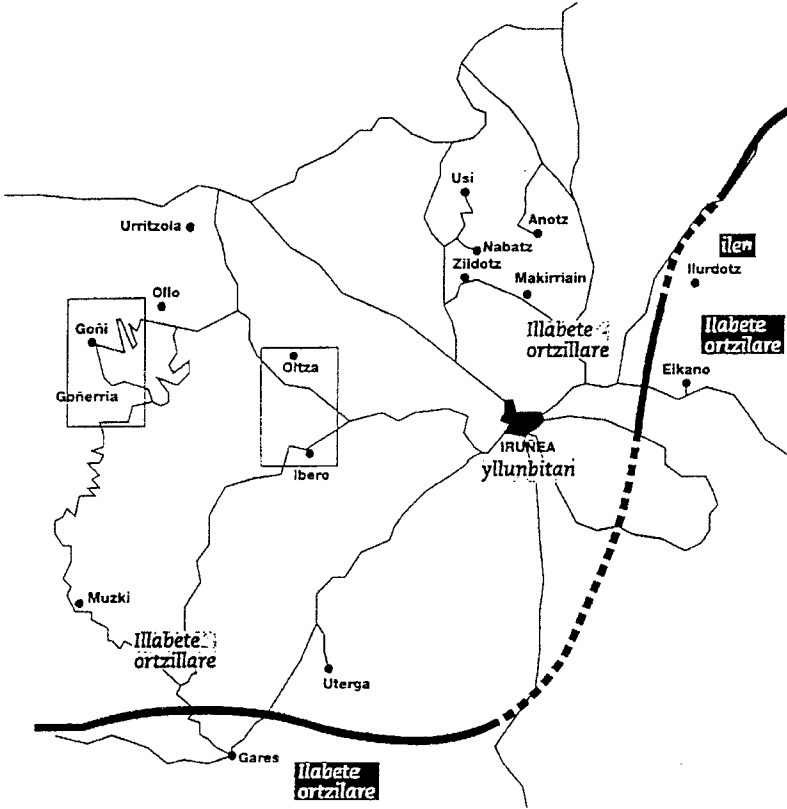

6

[i|V] > [i | V] bustidura

ilabete > illabete

ortzilarre > ortzillare

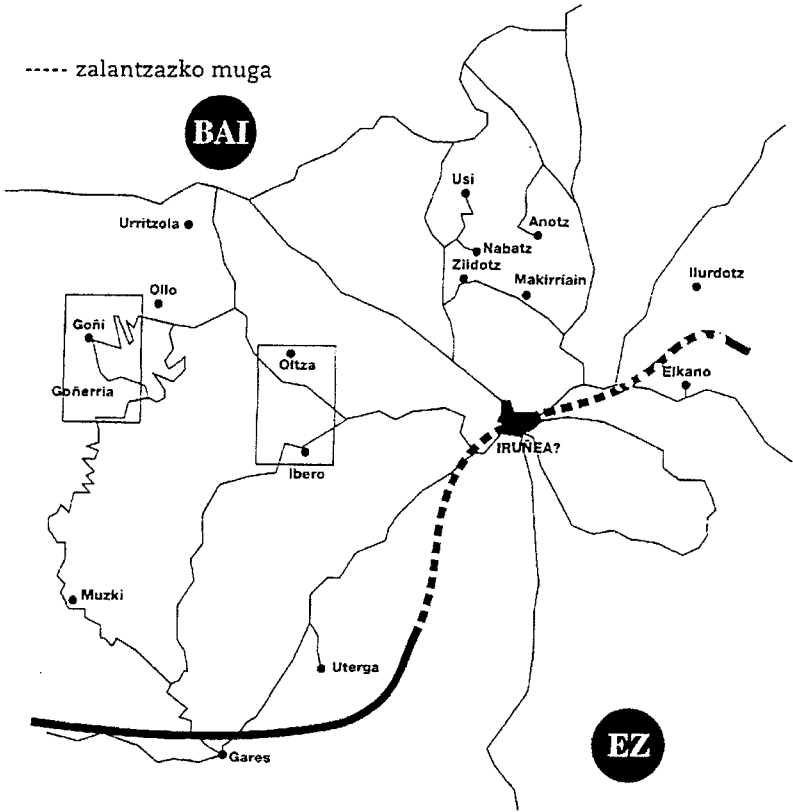
7

[inV] > [i n̄ V] bustidura

sinestatu > siñestatu

baitzine > baitziñe

----- zalantzazko muga

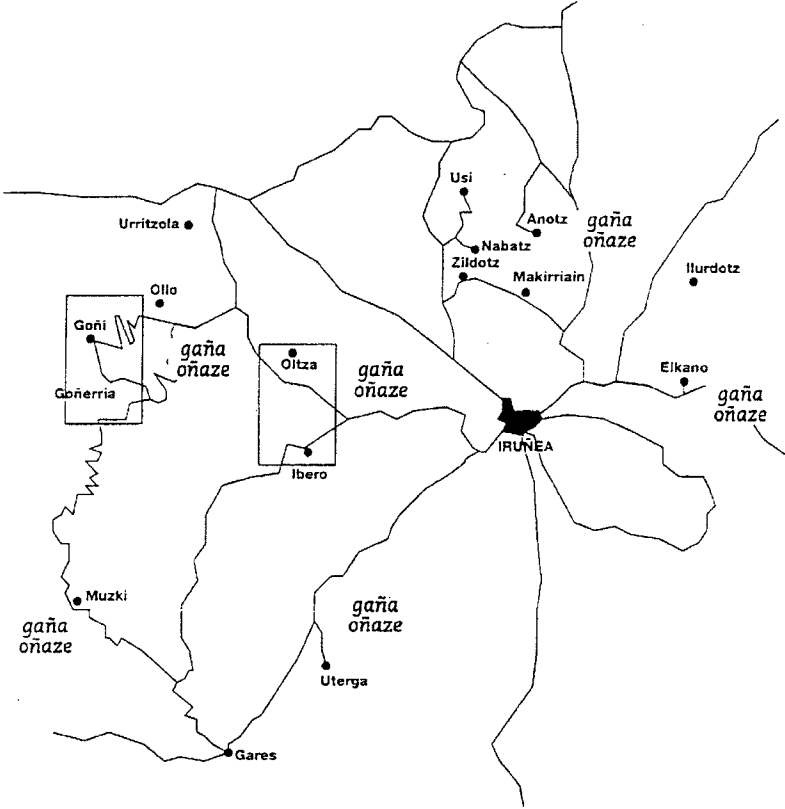

8

$[i_n V] > [n V]$ bustidura

gaina $\Rightarrow$ gaña

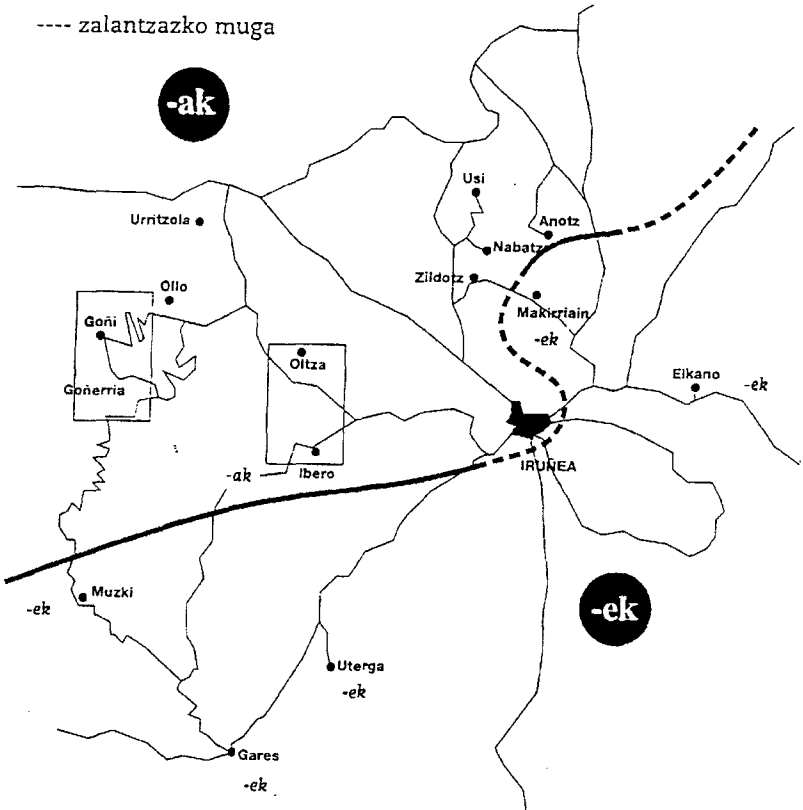
oinaze $\Rightarrow$ oñaze

9

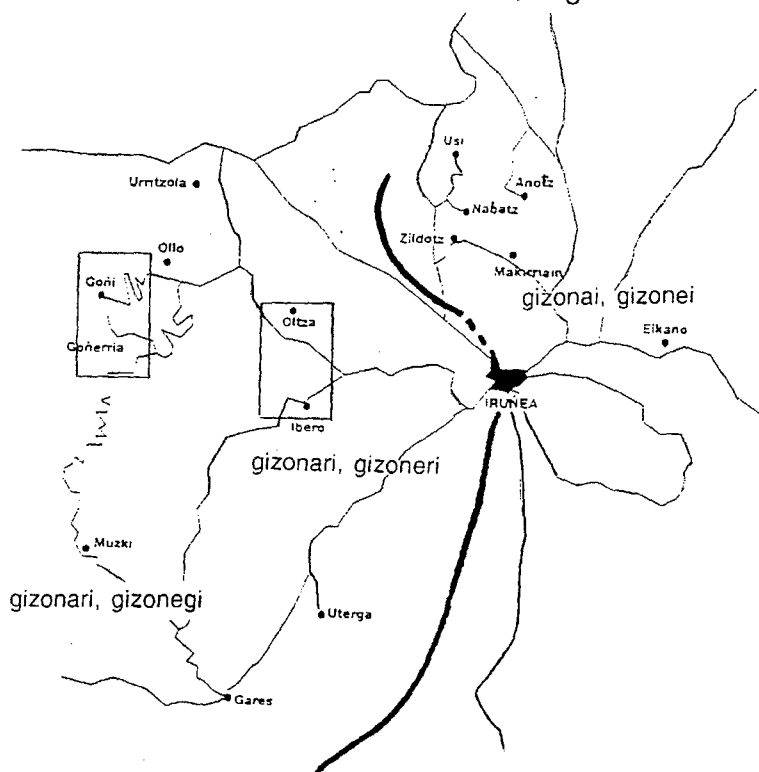
Ergatibo plurala

gizonak egin dute / gizonek egin dute

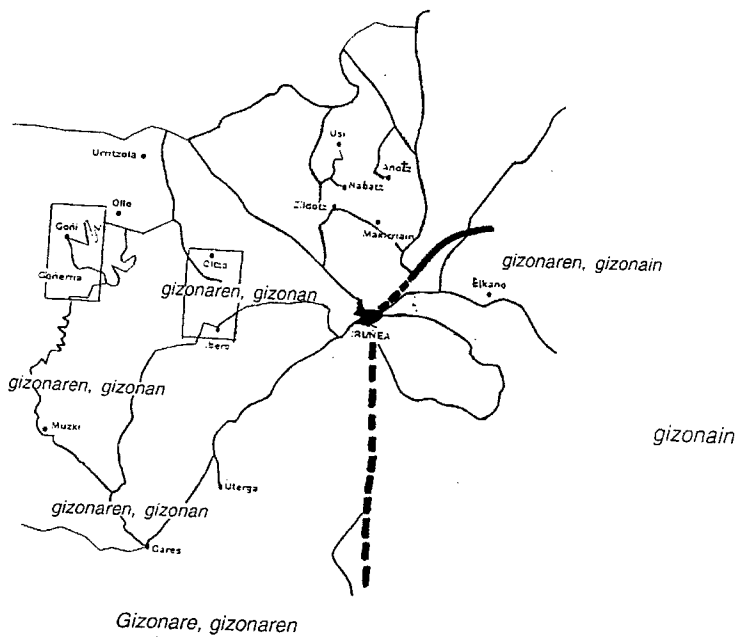

Datiboa

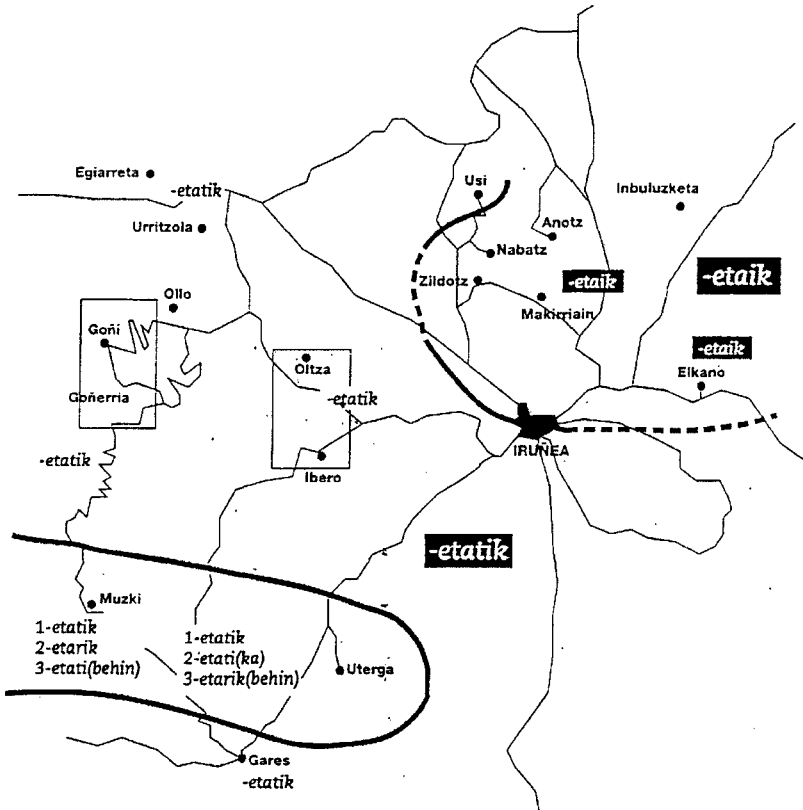
-ai / -ei // -ari / -eri, -egi

Genitibo singularra: -aren, -an // -aren, -ain

Ablatibo plurala -eta(r)ik / -etatik / -etati

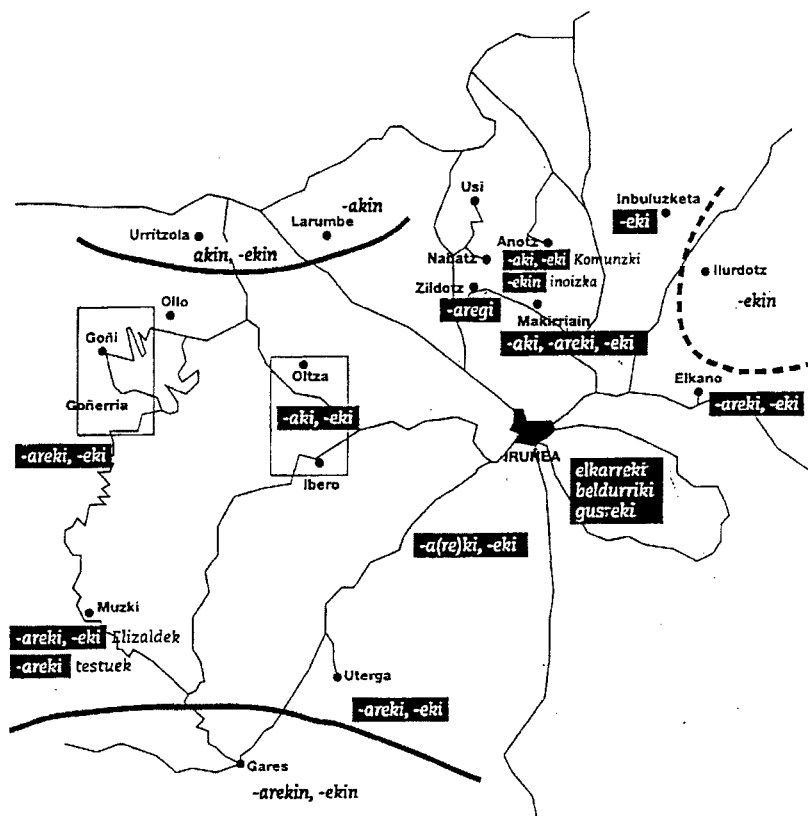

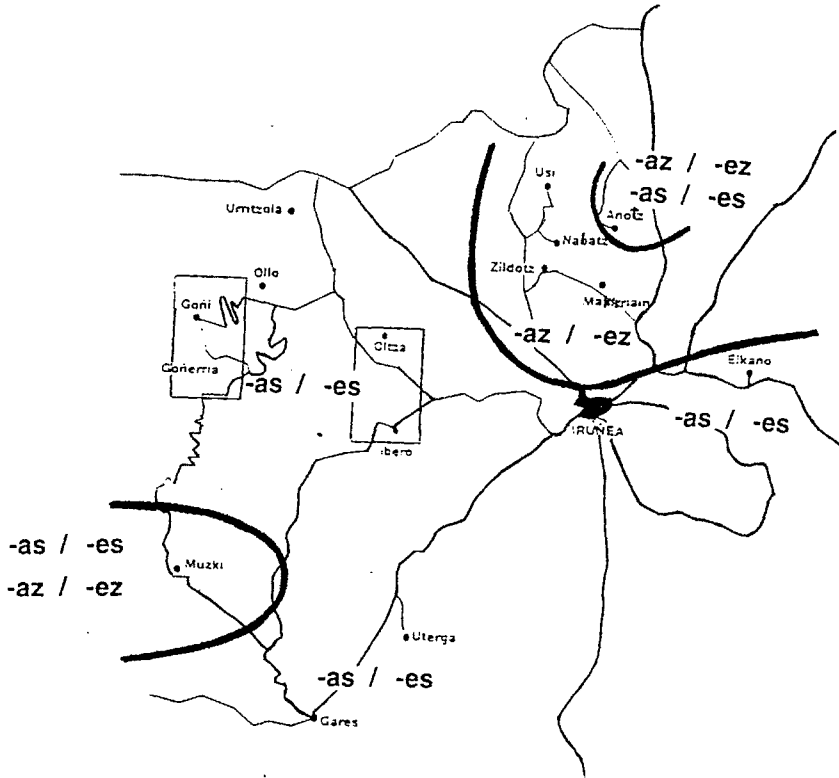
13

Soziatiboa

-a(re)ki, -eki / -arekin, -ekin

Instrumentala

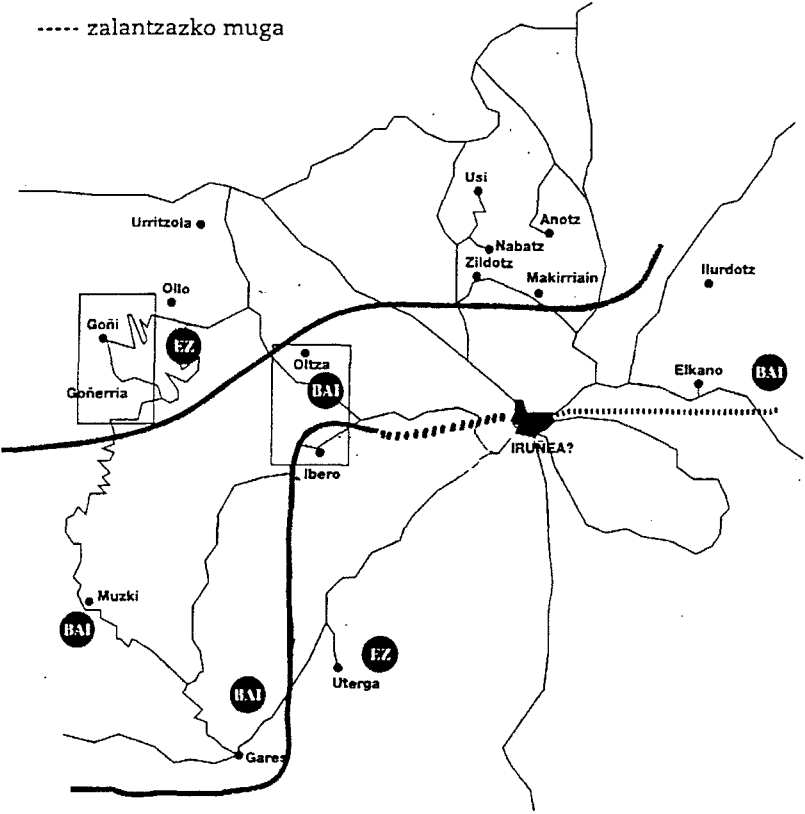

15

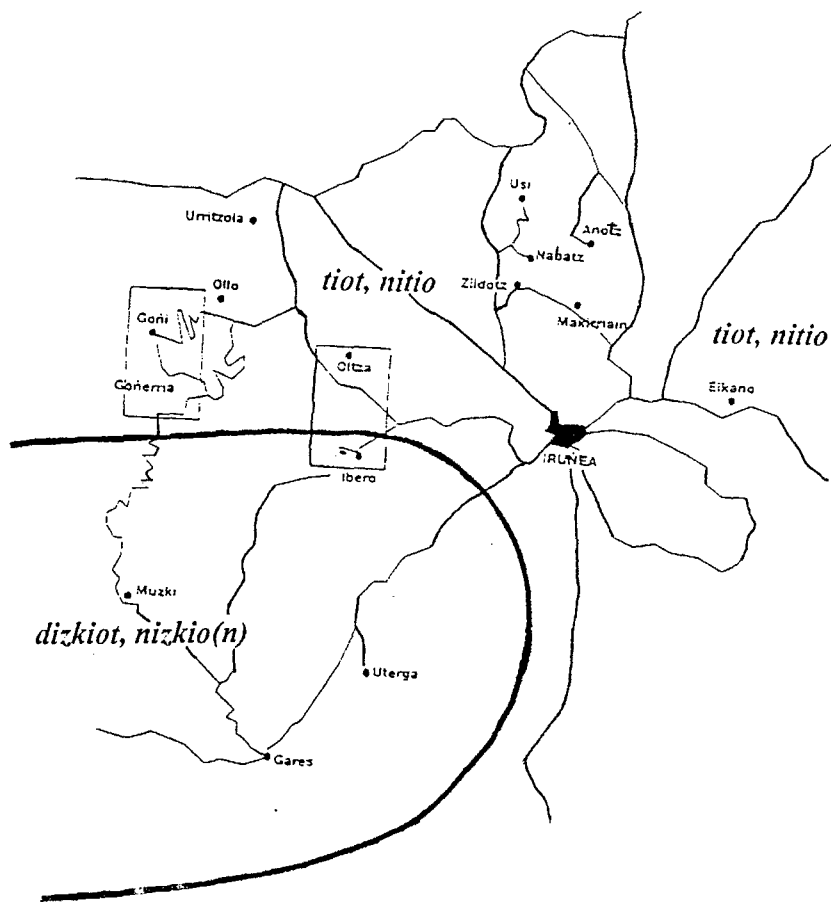
“Verbisation”

Ikusten(d)ut > ikusteunt, ikustaunt, ikustont

----- zalantzazko muga

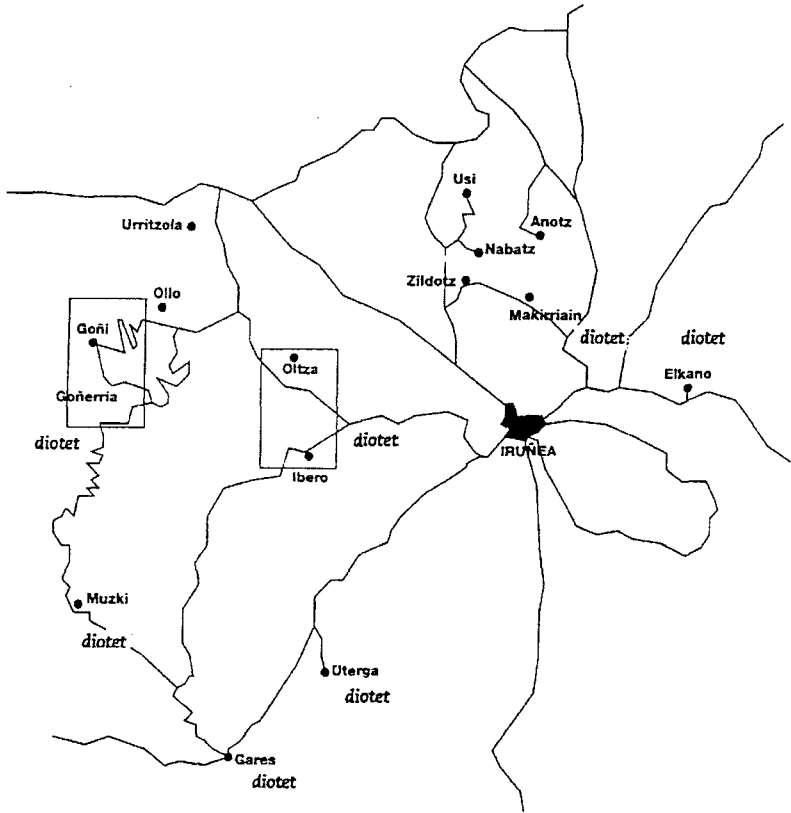

Dizkiot, nizkio(n) / tiot, nitio

17

diotet "diet"

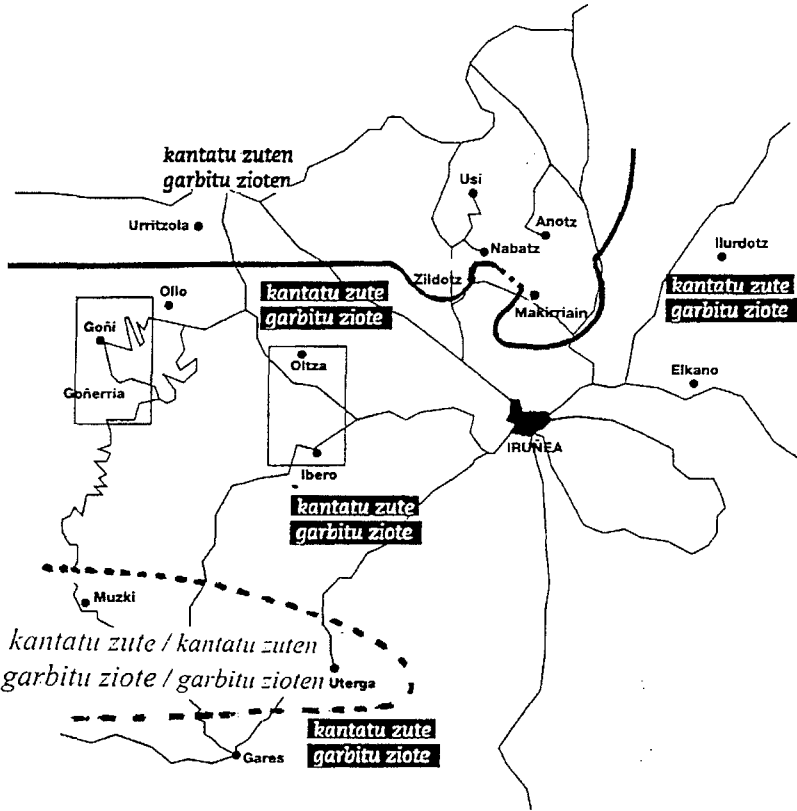

18

Iraganaldia

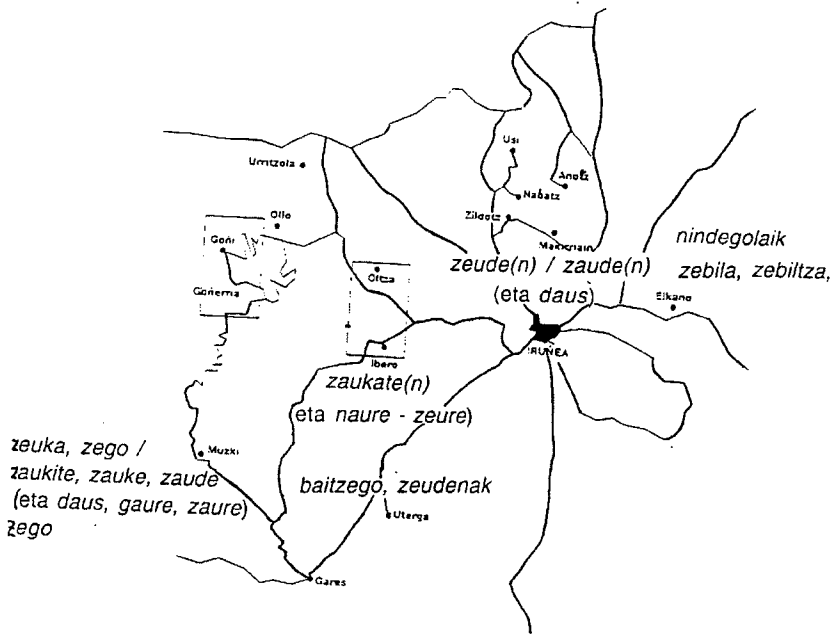
garbitu zioten / garbitu ziote

kantatu zuten / kantatu zute

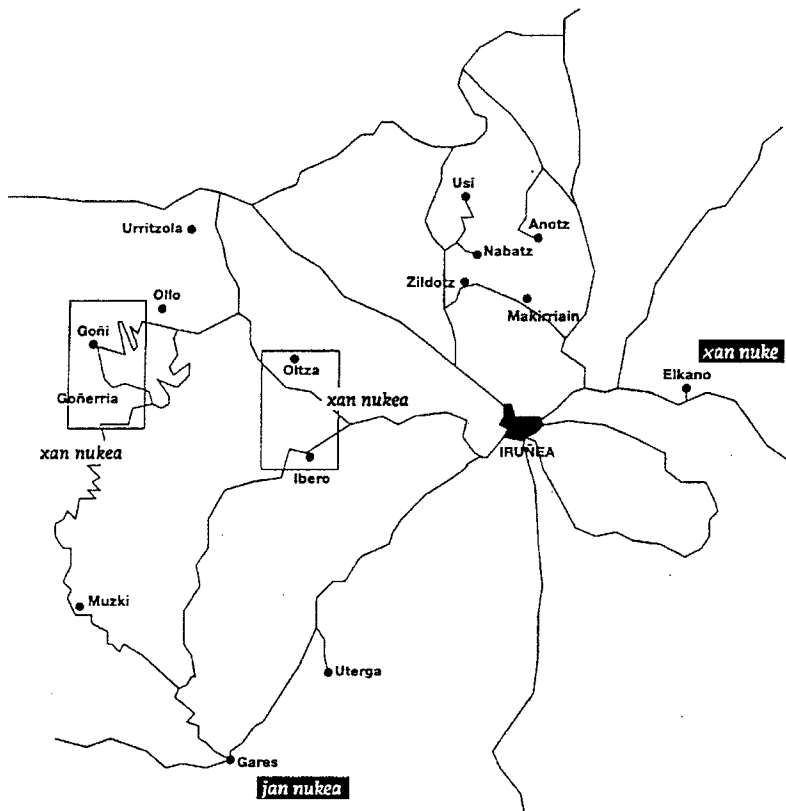
19

Iraganaldiko trinkoen bokala (-e- vs. -a-)

20

jan nuke(a) "jan nezakeen"

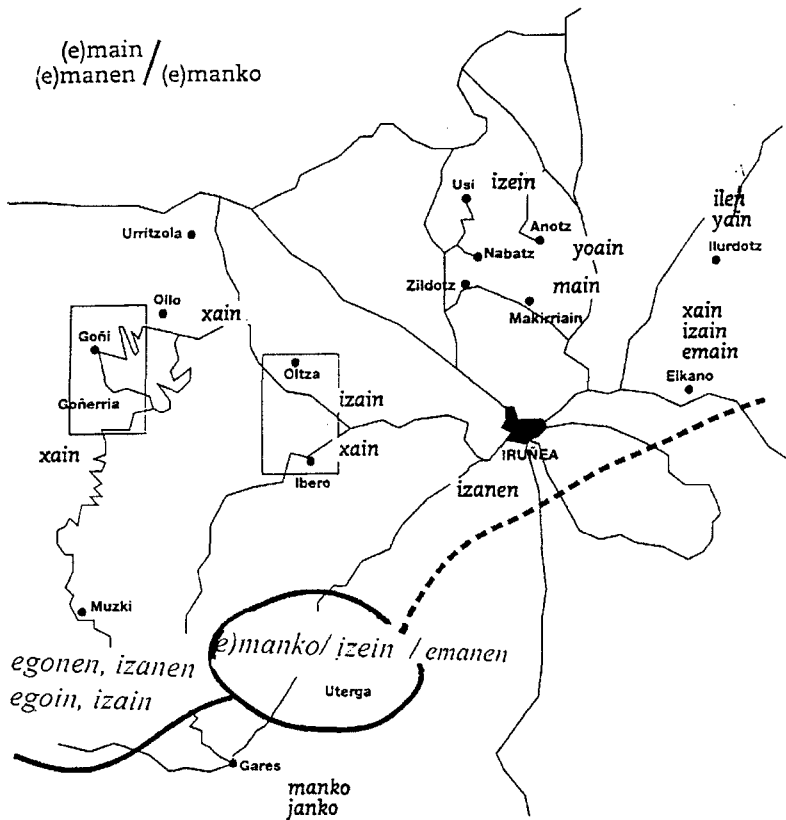

21

Geroaldia

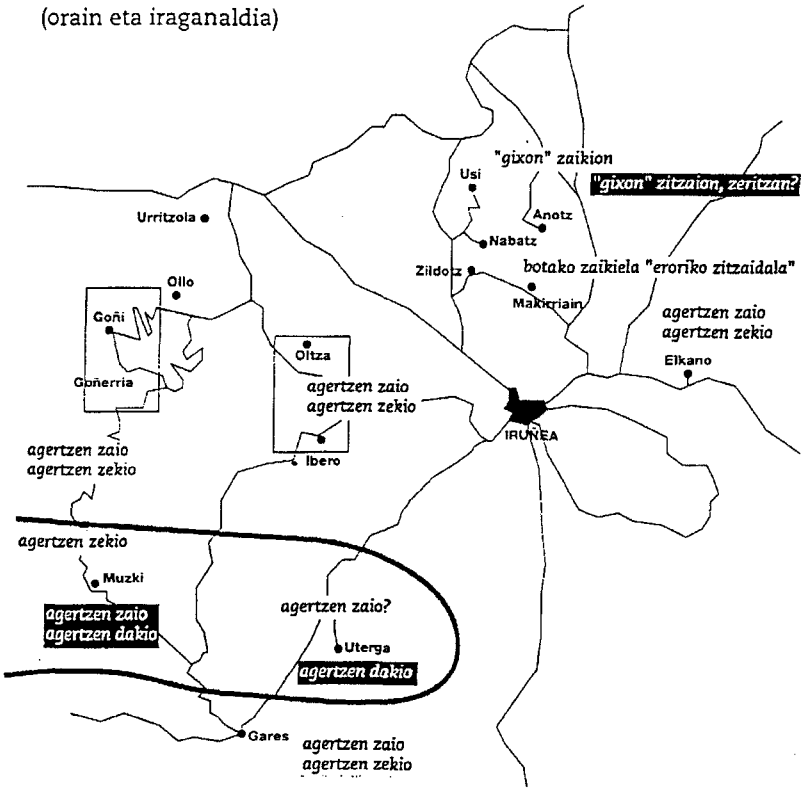
izain /
(izanen) / izanko

(e)main /
(e)manen / (e)manko

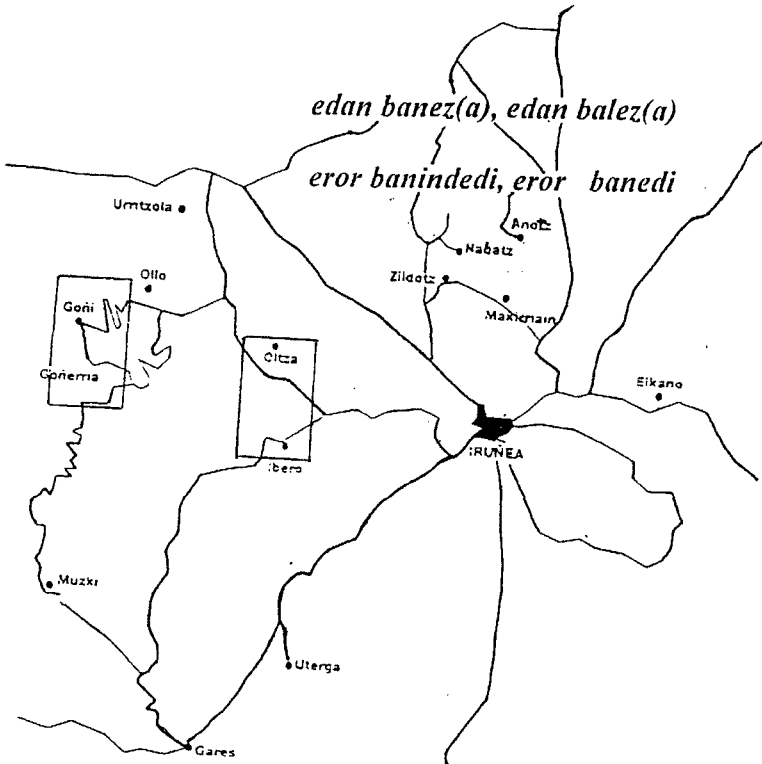

Nor - nori saila

izan (orainaldia)
 *edin (iraganaldia)
 (orain eta iraganaldia)

edan banez(a), balez(a), eror banindedi, banedi

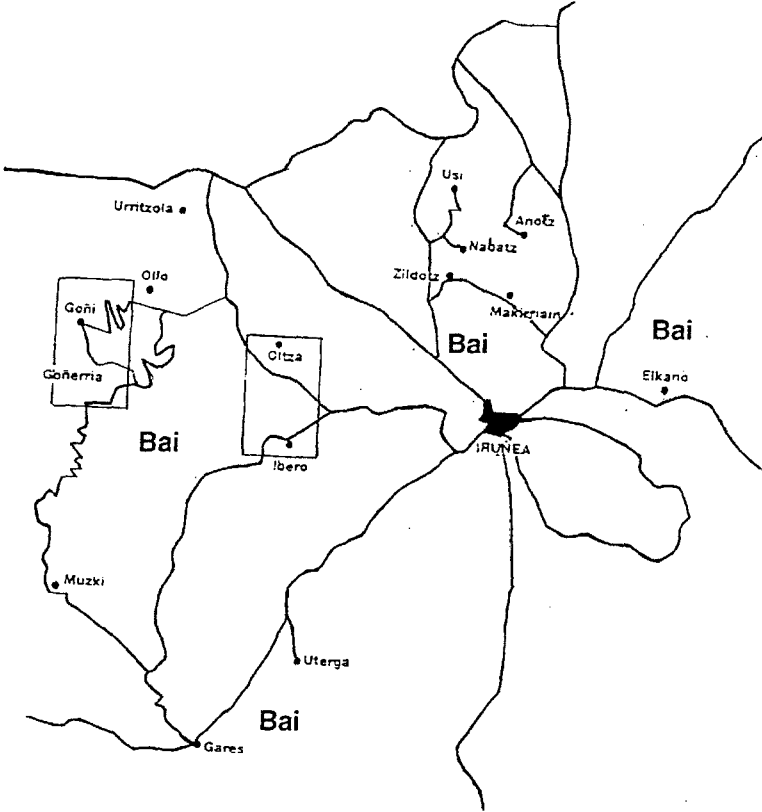

edan banez(a), edan balez(a)

eror banindedi, eror banedi

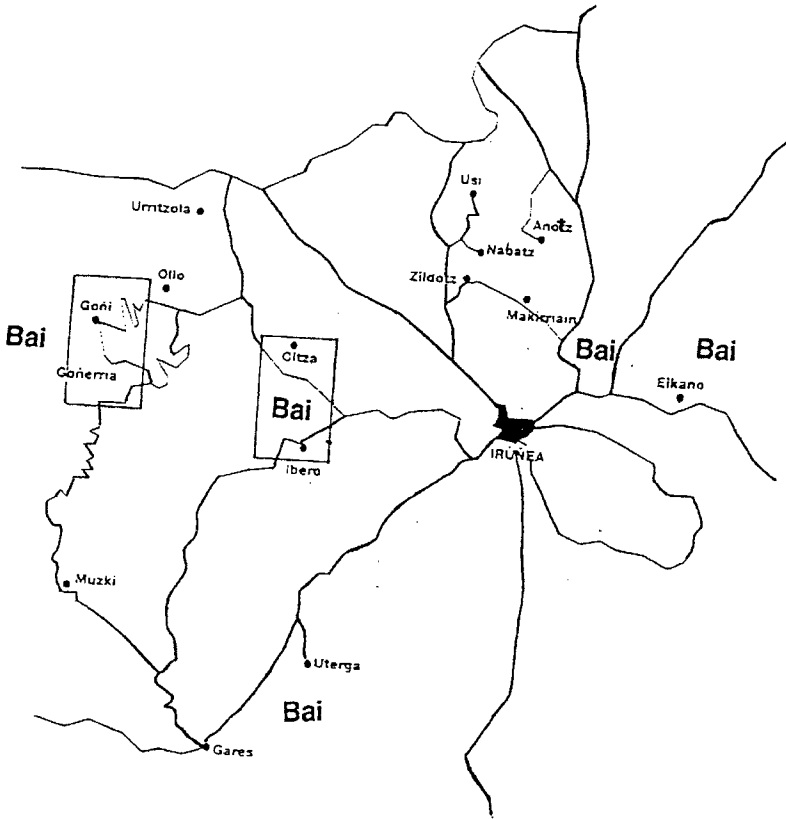
24

Errezebi dezadan, geldi da(d)ien /
errezebitu dezadan, gelditu da(d)ien

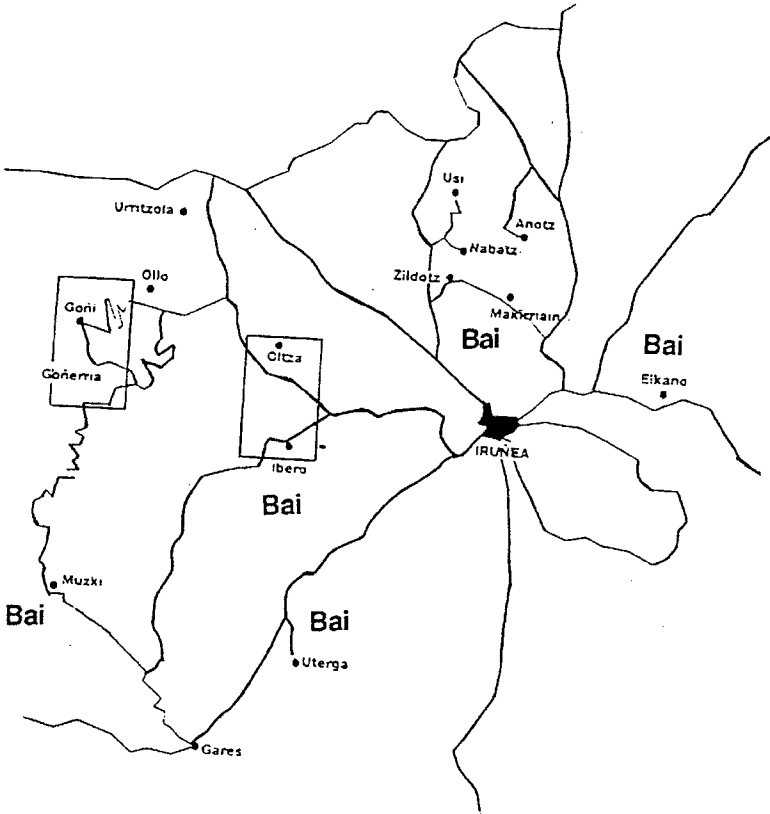
25

Izan na(d)ien, da(d)ien,
izan zeien, zaien, zidaien

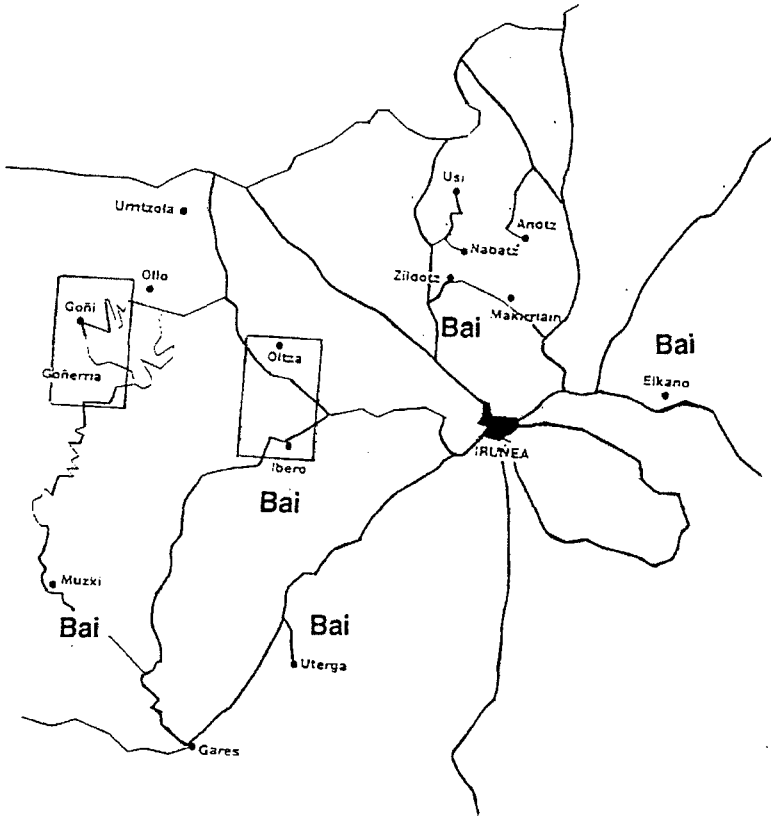
26

Noaie 'noa', doaie 'doa', zoeie 'zihoan'

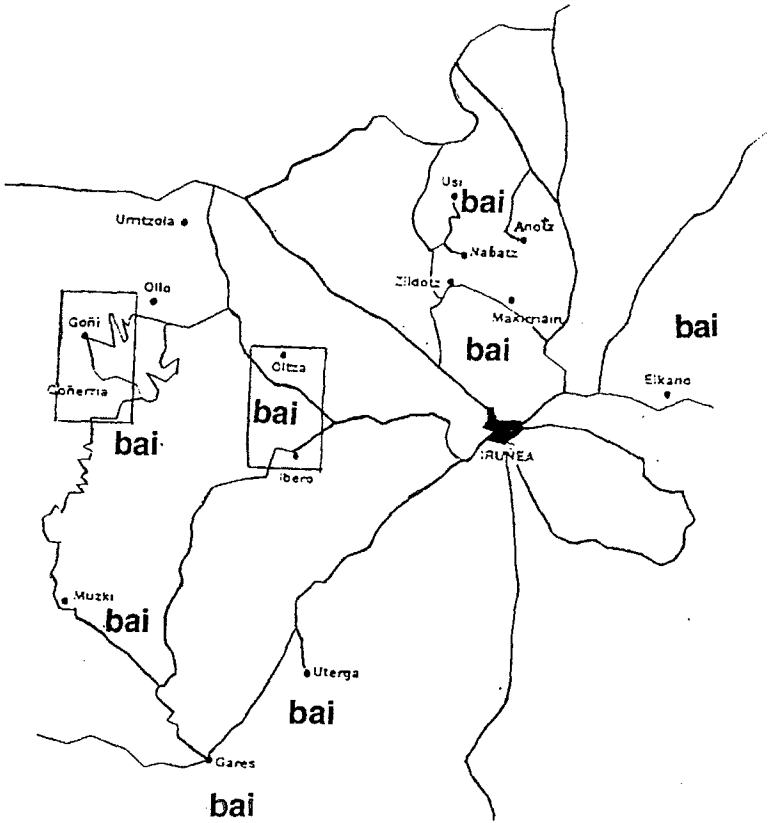

27

izandu, botatu, egondu, ibildu,
idukitu, iraundu, jakindu

edatera (e)man
tentazioan erortzera utzi

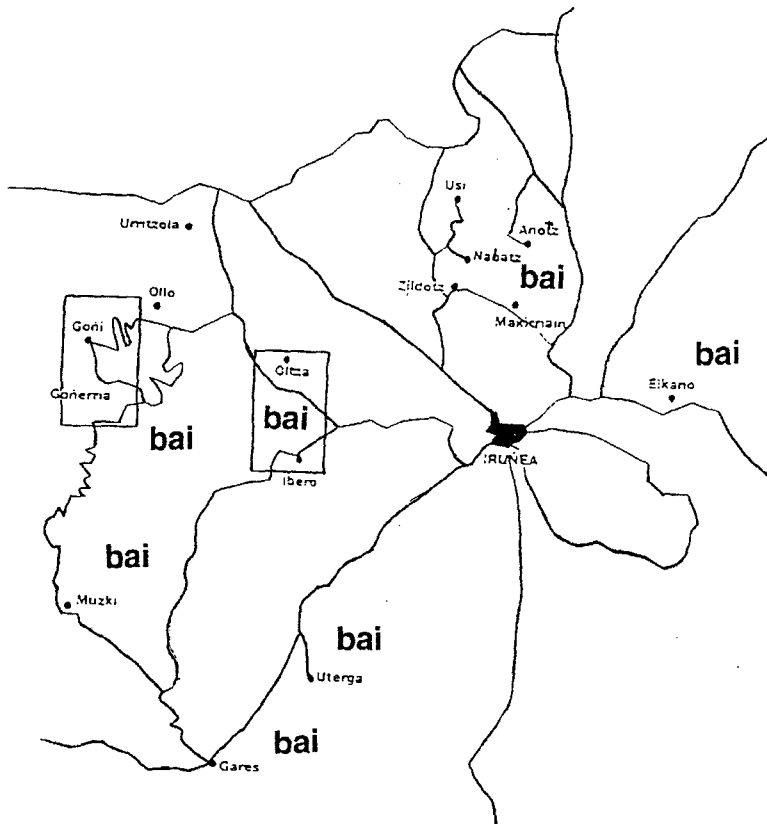

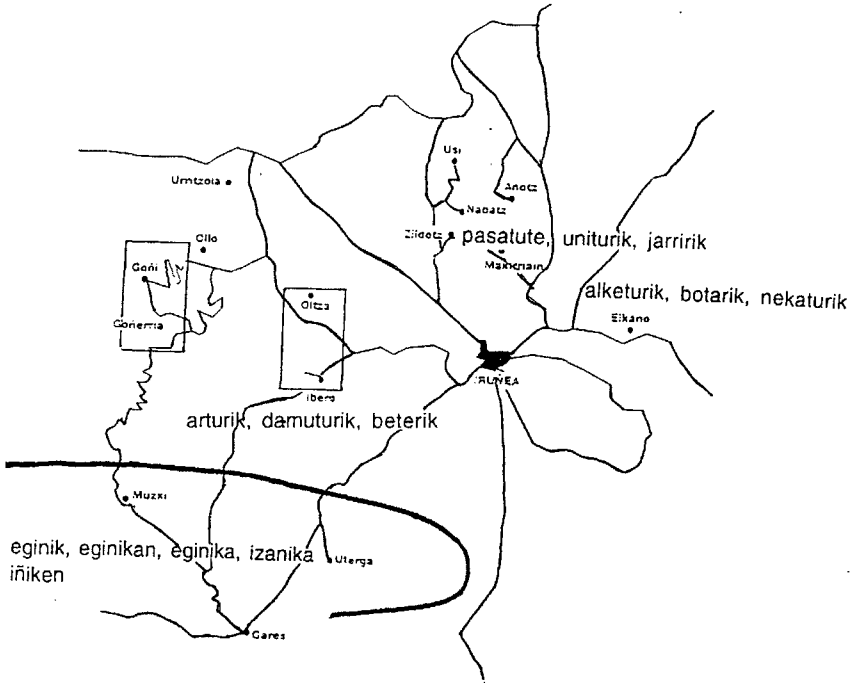

30

arren adoratzera joateko
onen eta gaixtoen juzgatzeko (juzgetzeko)
lagunaren iltzeko

arturik, eginika, itorik, izanikan...

Ondorioak

Gu hemen ohar batzuk egitera mugatuko gara, ondorio finakoak ateratzeko gurea baino ikerketa sakonagoa eta ezagutza hobea behar baita (ikus aipatu dugun Caminoren azterketa bikaina). Gehienez ere mapei begiratu bat eman ondoan hau erran daitekeela uste dugu:

1. Isoglosa (isofono, isomorfo) batzuek alderdi osoa harrapatzen dute: *eu* > *au*; sinkopa; *arrazoi* > *arrazio* metatesia; [i]inV > [ünV] bustidura; hirugarren pertsona pluraleko marka (*o* + *te*), nor-nori-nork sailean; trinkoen bokala, iraganaldian; *jan*, *xan nuke(a)* ‘jan nezakeen’-en tankerako adizkiak; *aditzoina* + **ezan*, **edin*, baldintza alegiazkoan; aditzoinaren eta partizipioaren arteko aldizkatzea, indikatibotik kanpo; *-ie*-dun formak, **edin*-en subjuntibo-ko adizkietan (*da(d)ien* vs. *dedin*); *noaie*-ren taxuko adizki “luzatuak”; aditzaren era bukatu analogikoak (*izandu*, *egondu*, *idukitu*...); zenbait aditzen gobernamendua (*eman*, *utzi* + aditzizena adlatiboan, *joan* + aditzaren era bukatua instrumentalean...); aditzizenaren objektu zuzena genitiboan (hautazkoa, irudiz); *-ikako* bidezko erlatiboak.

2. Batzuetan erdiko gune bat bezala gelditzen da, iparraldekotik eta hego-mendebaldekotik bereizita: *xan* / *jan* / *yan*, soziatiboa (*noreki* vs. *norekin*); “verbisation” delakoa (aditz metatesia).

3. Beste isoglosa batzuk ipar-ekialdetik hego-mendebaldera doaz, hemen aztergai hartu dugun alderdia bitan zatituz: *a* > *e*, [i]lV > [iù]lV, [inV] > [iùnV] bustidurak, ergatibo plurala (*-ek* vs. *-ak*). Behin edo beste isoglosak Uterga (aldaera orokorrarekin batean) eta Gares baizik ez ditu harrapatzen (*izanen*, *izain* / *izanko*).

4. Inoiz ekialde / mendebalde zatiketa dago: datiboa (*gizonai*, *gizonei* / *gizonari*, *gizoneri* – *gizonegi*), ablatibo plurala (Muzki eta Uterga bereziak), genitibo singularra.

5. Muzki eta Uterga (eta batzuetan Gares) beren kabuz doaz ezaugarri batzuetan: ablatibo plurala (aldaera ugaritasuna); *-zki-* aditz pluralgilea (honetan Iberorekin eta Garesekin batera, antza); txandaketa, iraganaldiko sudurkarian; orainaldiko **edin*, nor-nori sailean; aditzaren era bukatuak partitiboa haritzen duenean *-(r)ik*, *-(r)ika* nahiz *-(r)ikan* agertzea.

Bukatzeko erran nahi dugu lan hau hurbiltze saioa besterik ez dela eta geroko ikerketak baietsi edo ezetsi beharko dituela hemen, ausardia handiegiaz beharbada, segurutzat ematen direnak.

Bibliografia

Artola, K. (1985):

— “Ezka barteko euskara, Iruñeko udal dermioaren ondokoa, Celedonia Zenoz andrearen ahotan”, in *Aingeru Irigarayri omenaldia*, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 95-112.

- (1992): “Hegoaldeko goi-nafarreraren azentua dela-eta (hurbiltze-saiakera)”, *FLV* 60, 187-227.
- Berriain, J. de (1980 [1621]): *Tratado de como se ha de oyr missa*, argitalpen faksimila, Hordago, Donostia.
- (1626): *Dotrina christioarena euscaras*, Iruñea.
- Bidador, J. M. (1992): “Noticias y restos del euskera de Val de Olló”, *FLV* 60, 277-295.
- (2000): *Sakanako Euskal Idazleen Antologia (I)*, Nafarroako Gobernua & Bierrik Elkarte, Iruñea-Urdiain.
- Bonaparte, L.L. (1882): “Observaciones sobre el vascuence de algunos pueblos del valle de la Burunda”, *Revista Euskara* V, 120-121.
- (1991): *Opera Omnia Vasconice*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Camino I. (1995):
- “Abiaburu bat aezkeraren azterketarako”, in *Euskal Dialektologiako Kongresua (Donostia, 1991ko irailak 2-6)*, «Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegiko Urtekariaren gehigarriak XXVII, R. Gómez eta J. A. Larkarra arg., Donostia, 59-160.
- (1997): *Aezkoako Euskararen Azterketa Dialektologikoa*, Nafarroako Gobernua, Donostia.
- (1999): “Goñerriko hizkera (I)”, *ASJU*, XXXIII, 5-78. Lan osoa hiru zatitan aterako da, egileak dioskunez, aipatutako aldizkarian (*ASJU* 33/1, 1999 eta *ASJU* 34/1 eta 34/2, 2000). *FLV*-rako ere prestatu omen du gai honen inguruko lanen bat.
- Chambers, J.K. & Trudgill, P. (1994): *La Dialectología*, Visor Libros, Madril.
- Díez de Ultzurrun, P. (1960): “El catecismo manuscrito de Maquirriain de 1828”, *Euskera* V, 377-403.
- Elizalde, F. (1735): *Apezendaco Dotrina Christiana Uscaras*, Iruñea. *FLV* 64, 1994, 41-65-en jatorrizko edizioaren argitalpen faksimila dago.
- Erdozia, J. L. (2000): “«Erizkizundi irukoitza» Sakana erdialdean”, *FLV* 83, 53-72.
- (2000b): “Sakana erdialdeko azentuaren deskribapena”, *FLV* 85, 417-439.
- Etxaide, A.M. (1989): *El Euskera en Navarra: Encuestas Lingüísticas (1965-1967)*, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- Euskaltzaindia (1984): *Erizkizundi Irukoitza*, Iker-3, Bilbo. Ana Maria Etxaidek paratutako argitalpena.
- Gaminde, I. (1986):
- “Esteribarreko Aditzak”, *FLV* 48, 183-203.
- (1998): “Nafarroako azentu erduen sailkapena”, *Nafarroako hizkerak. Nafarroako Euskal Dialektologiako Jardunaldietako Agiriak. Iruñea, 1997ko azaroa (24-28)*, Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo, Iñaki Camino arg., 23-48.

Hualde, J. I. (1995):

—— “Euskal azentuen sailkapenez eta historiaz”, *Euskal Dialektologiako Kongresua* (Donostia, 1991ko irailak 2-6), «Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegiko Urtekariaren G gehigarriak XXVII, R. Gómez eta J. A. Lakarra arg., Donostia, 189-208.

—— (1997): *Euskararen Azentuerak*, ASJU-ren gehigarriak XLII, Gipuzkoako Foru Aldundia & Euskal Herriko Unibertsitatea, Donostia.

Ibarra, O. (1995):

—— “Ultzamera”, *Euskal Dialektologiako Kongresua* (Donostia, 1991ko irailak 2-6), «Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegiko Urtekariaren gehigarriak XXVII, R. Gómez eta J. A. Lakarra arg., Donostia, 553-578.

—— (1995b): *Ultzamako hizkera. Inguruko euskalkiekiko harremanak*, Nafarroako Gobernu, Iruñea.

—— (1997): “Erroko testu argitaragabe bat eta beste batzuen iruzkina”, *FLV* 75, 265-282.

—— (1998): “Ultzamako hizkeraren deskribapena”, *Nafarroako hizkerak. Nafarroako Euskal Dialektologiako Jardunaldietako Agiriak*. Iruñea, 1997ko azaroa (24-28), Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo, Iñaki Camino arg., 89-110.

—— (2000): *Erroibarko eta Esteribarko hizkera*, Nafarroako Unibertsitate Publikoa, Iruñea.

Intza, D. (1922):

—— “Burundako euskalkia”, *Euskera*, II, 3-42.

—— (1974): *Naparroa'ko euskal-esaera zarrak*, Institución Príncipe de Viana, Iruñea.

Irigarai, A. (1974): *Una Geografía Diacrónica del Euskara en Navarra*, Ediciones y Libros, Iruñea.

Irizar, P. (1981):

—— *Contribución a la dialectología de la lengua vasca*, Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia, 2 liburuki.

—— (1992): *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional*, Euskaltzaindia & Nafarroako Gobernu, Iruñea.

Izagirre, K. (1966):

—— “Ultzamako euskeraren gai batzuk”, *BRSVAP* XII, 1966, 403-667.

—— (1967): “Altsasuko euskeraren gai batzuk”, *ASJU* I, 1967, 45-97

Jimeno Jurío, J. M^a & Salaberri, P. (1994):

—— *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Pamplona / Iruña*, Onomasticon Vasconiae 12, Euskaltzaindia, Bilbo.

—— (1999): *Artajona. Toponimia Vasca / Artaxoa. Euskal Toponimia*, Altafaylla Kultur Taldea & Nafarroako Gobernu & Sociedad de Corralizas y Electra de Artajona, Lizarra.

Karasatorre, R. & Erdozia, J. L. & Ulaiar, E. (1991): *Etxarri-Aranatzko Euskara eta Arañaz Elkarteko Hiztegia*, Altafaylla Kultur Taldea, Tafalla.

- Knörr, H. (1998): *Lo que hay que saber sobre la lengua vasca en Álva / Arabako euskarari buruz jakin behar dena*, Caja Vital Kutxa Fundazioa, Gasteiz.
- Lekuona, M. (1973): "Textos Vascos del siglo XVIII, en Tierra de Estella", *FLV* 15, 369-390.
- Lizarraga, J. (1979):
 — *Dctrina christioarén cathechima*, PV-Euskaltzaindia, Iruñea.
 — (1983): *Koplak*, J. Apezetxeak paratu argitalpena, Euskaltzaindia, Bilbo.
 — (1990): *Urteko Igande Guzietarak Prediku Laburrak*, Patxi Ondarrak paratu argitalpen kritikoa, Euskaltzaindia, Bilbo.
 — (1994): *Jesus, Maria eta Santuen Bizitzak*, P. Ondarrak eta J. Apezetxeak paratu argitalpena, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Maiz, E. & Mundiñano, I. (1998): *Etxarrietatik Sakanerara*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Mitxelena, K. (1988 [1957-58]):
 — "A propos de l'accent basque", *Sobre Historia de la Lengua Vasca*, ASJU-ren gehigarriak 10, J.A. Lakarrak M. Etxenikeren eta B. Urgellen laguntzarekin paratutako argitalpena, Donostia, 2 ale, 220-239. Jatorrizkoa BSL-en atera zen, 1957-1958, LIII, 204-233.
 — (1990 [1961]): *Fonética Histórica Vasca*, «Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegiaren gehigarriak IV, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 4. argitalpena.
- Ondarra, P. (1965):
 — *Voces vascas de Bacaicoa*, BRVAP XXI, 3-4. Separata, Donostia, 1965.
 — (1980): "Catecismo del siglo XVIII en vascuence de Uterga (Valdizarbe)", *FLV* 35-36, 173-221.
 — [Bonaparte, L. L.] (1982): "Materiales para un estudio comparativo del vascuence de Elcano, Puente la Reina, Olza y Goñi", *FLV* 39, 133-228.
 — (1987): "Textos en vascuence en el pueblo de Goñi", *FLV* 49, 117-140.
 — (1989): "Goñerrin aurkitutako sei euskal testu (1743-1753)", *FLV* 53, 97-144.
 — (1990): "Goñerrin aurkitutako lau euskal testu (XVIII. m.)", *FLV* 55, 73-121.
 — (1991): "Goñerrin aurkitutako beste sei testu", *FLV* 57, 131-168.
 — (1992): "Goñerrin aurkitutako testuak (IV)", *FLV* 60, 297-333.
 — (1993): "Goñerrin aurkitutako testuak (V)", *FLV* 62, 137-153.
 — (1993b): "Goñerrin aurkitutako testuak (VIII)", *Euskera* 38-1, 59-124.
 — (1993c): "Goñerrin aurkitutako testuak (IX)", *ASJU* 27/1, 59-124.
 — (1993d): "Goñerrin aurkitutako testuak (X)", *ASJU* 27/3, 903-947.
 — (1994): "Goñerrin aurkitutako testuak (VI)", *FLV* 67, 521-554.
 — (1995): "Goñerrin aurkitutako testuak (II)", *FLV* 68, 173-190.
- Pagola, R.M. (1992): *Euskal Fonetika Nafarroan*, Nafarroako Gobernua, Iruñea, 2 ale.

Salaberri, P. (1992):

- “Toponimia, dialektologiaren ikerbide”, in *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak*, Iker-7, Euskaltzaindia, Bilbo, 619-645.
- (1994): “Elizalderen *Apezendaco doctrina christiana uscaras*”, *FLV* 65, 7-39.
- (1996): “Iruñea: toponimia eta hizkuntza”, *Iruña eta Euskara / Pamplona y el Euskara*, Iruñeko Udala, Lizarra, 21-44.
- (1996b): “Amenduxen olerkiaz. Oharrak”, *FLV* 71, 87-97.
- (1998): “Arabako mugako nafar hizkeren inguruan”, *Nafarroako hizkerak. Nafarroako Euskal Dialektologiako Jardunaldietako Agiriak. Iruñea, 1997ko azaroa (24-28)*, Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo, Iñaki Camino arg., 49-87.
- (2000): “Luzaideko euskara, Mezkirizkoaren eta Aezkoakoaren argitan”, *laster ateratzekoa*.

Satrustegi, J. M^a. (1987):

- *Euskal testu zaharrak*, Euskararen lekukoak-13, Euskaltzaindia, Iruñea.
- (1987): “Textos dialectales en documentos religiosos vascos”, *FLV* 50, 317-331.
- (1988): “Textos dialectales en documentos religiosos vascos”, *FLV* 52, 267-289.
- (1995): “Ultzamako euskal testu argitaragabeak”, *FLV* 70, 525-540.
- (1999): “Arakil aldeko euskara”, *FLV* 81, 343-348
- (2000): “Olabairko euskal bertso papera”, *FLV* 84, 277-287.

Solís Senar, G. (1993): “Lizarragako euskararen azterketa”, *FLV* 62, 95-123.

Txillardeggi (1984): *Euskal Azentuz*, Elkar, Donostia.

Zuazo, K. (1989):

- “Arabako euskara”, *ASJU*, XXIII-1, 3-48.
- (1995): “Burundako hizkera”, in *Euskal Dialektologiako Kongresua (Donostia, 1991ko irailak 2-6)*, «Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegiko Urtekariaren gehigarriak XXVII, R. Gómez eta J. A. Lakarra arg., Donostia, 297-364.
- (1998): “Nafarroako euskal hizkerak”, *Nafarroako hizkerak. Nafarroako Euskal Dialektologiako Jardunaldietako Agiriak. Iruñea, 1997ko azaroa (24-28)*, Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo, Iñaki Camino arg., 1-22.
- (1999): “Arabako euskararen kokagunea”, *FLV* 80, 165-184.
- (2000): *Euskararen sendabelarrak*, Alberdania, Donostia.

Zubiri, J. J. & Perurena, P. (1998): *Goizueta eta Aranoko Hizkerak*, Nafarroako Gobernua & Goizuetako Udala & Aranoko Udala, Lasarte-Oria.